

Osmanlı'nın Kudüs'te Nüfuz ve Meşruiyet Arayışı (1703-1789)

The Seeking of Influence and Legitimacy of Ottoman in Jerusalem (1703-1789)

Alaattin Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü Kent Kimliği, Nüfuz ve Meşruiyet (1703-1789)* (İstanbul: Küre Yayınları, 2020, 292 s.). ISBN 978-605-7646-21-7

Mustafa Saraç

Anahtar Kelimeler

Kudüs, Osmanlı, Nüfuz, Meşruiyet

Keywords

Jerusalem, Ottoman Empire, Influence, Legitimacy

Ele alacağımız çalışma, Alaattin Dolu'nun Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı Tarih Ana Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Mehmet Öz'ün danışmanlığında "*Osmanlı Kudüs'ünde Toplum ve Siyaset (1703-1789)*" adıyla hazırladığı, daha sonra "*Osmanlı Kudüs'ü Kent Kimliği, Nüfuz ve Meşruiyet (1703-1789)*" adıyla yayınladığı çalışmadır. Her şehrin kendisine mahsus özellikleri vardır ve şehirler bu özellikleriyle anılırlar. Ancak öyle şehirler vardır ki sahip oldukları bir hususiyet, diğerlerini arka planda bırakarak, artık şehrin adeta o özelliğiyle ön plana çıkmasını sağlar. Kudüs şehri de tarihî, stratejik ve sair özelliklerinden ziyade dinî ehemmiyeti sebebiyle, yazarın da ifade ettiği gibi "Din kenti" olarak meşhur olmuştur (s.47). Bu yönüyle Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet için büyük bir önem arz eden Kudüs şehri, taraflar arasında yüzyıllar boyunca süren bir mücadeleyi de beraberinde getirmiştir. Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethiyle birlikte -Haçlı istilasî dönemini istisna tutarsak- 1917 senesine kadar İslam hakimiyeti altında kalmıştır. Ancak İngiliz mandası ve ardından İsrail'in kuruluşuyla devam edegelen bu hakimiyet sona ermiştir. İsrail'in kuruluşu ve sonrasında yaşanan hadiselerin vahameti, son yıllarda bölgeye ve özellikle de Kudüs'e olan ilgiyi artırmıştır. Bu ilginin bir sonucu

* Sorumlu Yazar: Mustafa Saraç (Yüksek Lisans Öğrencisi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye. E-posta: mustafa.sarac@ogr.iu.edu.tr ORCID: 0000-0002-5979-500X

Atf: Sarac, Mustafa. "Osmanlı'nın Kudüs'te Nüfuz ve Meşruiyet Arayışı (1703-1789)." *darulfunun ilahiyat* 33, 1 (2022): 321–325. <https://doi.org/10.26650/di.2022.33.1.1095387>

olarak gerek Türkçe gerekse diğer dillerde pek çok eser kaleme alınmıştır. Fakat şehir üzerine yapılan çalışmaların ekserisi, yazarın yararlandığı kaynaklar da göz önüne alındığında, yabancı dilde yapılmış çalışmalardır. Bu vesileyle Türkiye’deki literatüre katkı amacı taşıyan kitaplardan birisi de incelemesini yaptığımız bu eserdir.

“Giriş” (s. 13-35) ve “Sonuç” (s. 257-259) kısımları hariç dört bölümden oluşan eser, “Kaynakça” (s. 261-284) ve “Dizin” (s. 285-292) başlıklarıyla sona ermektedir. Basılmadan önce eser, “toplum ve siyaset” gibi daha genel bir alt başlıkla isimlendirilmişken, kitaplaşma sürecinde isim değiştirerek “kent kimliği, nüfuz ve meşruiyet (1703-1789)” şeklinde yayınlanmıştır. Bu isimlendirmeye bağlı olarak kitaba herhangi bir ilave ve yeni başlıklandırma yapılmamıştır. Haddizatında bu yeni isimlendirme de eserin ana konu başlıklarından alınmıştır. Dolayısıyla eserde başlık-muhteva uyumu olduğunu söylemek mümkündür. Bunun dışında basılma aşamasında yapılan tek değişiklik, birkaç tane alt başlığın ana başlıklar içinde eritilmesidir. Netice itibariyle yayın sonrası yapılan değişikliklerin eseri muhteva ve şekil açısından değiştirmedığı görülmektedir.

Esasen tezin amacı, eşrafın şehir siyasetindeki etkileri, servetleri ve şikâyet mekanizmasının Kudüs şehri özelinde incelenmesi olarak ifade edilmiştir. Bu ifadeye göre yeni başlığın, yazarın eseri yazış maksadına ve vermek istediği asıl mesaja uygun olduğu görülmektedir. Fakat eserin önemli bir kısmını ihtiva eden “hukuk” kısmının başlığa dahil edilmemesi bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Yine sonuç kısmında “vakıfların toplumsal yapıyı şekillendiren etkisinin ele alındığı ve bunun çeşitli sonuçlarına değinildiği” (s. 257) ifade edilmekle birlikte diğer konulara nazaran vakıf meselesinin üzerinde nispeten daha az durulduğu görülmektedir.

Literatür bilgisi, ilgili çalışmada kaynaklardan hangi cihette istifade edildiğini göstermesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Yazar, çalışmanın giriş kısmında yararlandığı eserleri, “Kaynaklar” başlığı altında detaylı şekilde zikrederek, “Modern Araştırmalar” ve “Arşiv Kaynakları ve Yazma Eserler” şeklinde tasnif etmiştir. Ayrıca yazar, Kudüs’ün tarihi ile ilgili çalışmalar yapan yerli ve yabancı kurumların isimlerini paylaşarak daha sonra alanda çalışacak kimselere yol göstermeyi hedeflemiştir.

Kitabın “Kent Kimliği” başlığını taşıyan birinci bölümü, şehrin dinî ehemmiyeti ve Osmanlı-Kudüs ilişkisi üzerinedir (s.37). Bu bölümde yazar, Kudüs şehrinin mekânsal kurgusunu ve kutsiyetini “din” unsurundan aldığını ifade etmiş ve şehrin Yahudi ve Hıristiyan kimliğinden ziyade Müslüman kimliği üzerinde durmuştur (s. 46). Ancak “din kenti” ifadesinden hareketle gayri-müslimler açısından da Kudüs’ün taşıdığı öneme dair bazı açıklamalar yapılabilirdi. “Osmanlılar ve Kudüs” başlığı

altında, Kudüs şehrinin Osmanlı hakimiyeti öncesindeki tarihi arka planı ve Kudüs şehrinin fetih öncesi ve sonrasında Osmanlı için ifade ettiği değer, örneklerle izah edilmiştir. Osmanlı dönemini ele alan bir çalışmanın daha rahat anlaşılması ve tarihî bütünlüğün sağlanması açısından bu bölüm oldukça faydalı olmuştur.

“Kudüs Şehri ve İdaresi” adını taşıyan ikinci bölümde Kudüs şehrinin genel bir portresi çizilmiştir. Müslüman ve gayri-müslim mahallelerinin isimleri ve dağılımı detaylıca belirtilmiş, buna ek olarak ele alınan dönemin nüfus oranları paylaşılmıştır (s.65-71). Hemen ardından Kudüs sancağının idaresi meselesi mercek altına alınmıştır. Devlet bilhassa merkezden uzak olan Arap topraklarında meşruiyetini din ve dinin beraberinde getirdiği “simgesel/sembolik sermaye”den almaktadır. Bu sebepten Kudüs sancakbeyinin temel kaygısı devletin “sembolik sermaye”sini muhafaza etmek olmuştur. Yazar, “sembolik sermaye” ifadesini devletin tebaa üzerindeki karizmasını ifade etmek amacıyla kullanmıştır. “Sembolik sermaye”yi kitapta geçtiği bağlam üzere, devletin toplum nezdindeki kabul görme ve tanınırlık durumu şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu sermayenin kesp edilmesi de devletin çeşitli enstrümanları kullanarak tebaaya yapmış olduğu hizmetlerle mümkündür. Dolayısıyla Müslümanlar kadar gayri-müslimler açısından da kabul edilen bir “sembolik sermaye” söz konusudur. Ancak kitapta buna dair bir değerlendirme yapılmamıştır. Kiliselerin tamir edilmesi ve ibadet hürriyeti bu kapsama girmektedir. Bunun haricinde yazar, eşrafın yönetimdeki yerini, yönetim mekanizmasının işleyişini, “simgesel sermaye”nin muhafazasını ve bedevilerle yaşanan sıkıntıları detaylıca aktarır dönemin idari anlayış ve işleyişini başarılı bir şekilde incelemiştir.

Üçüncü bölüm “Meşruiyet, Nüfuz ve Servet” adını taşımaktadır. Kitabın alt başlığını da içeren bu bölüm devletin bölgede meşruiyetini nasıl ve hangi araçlarla sağladığını, ulemanın bu noktadaki yerini, vakıfların durumunu, genel iktisâdî hayatı, zengin/imtiyazlı sınıfların ve sürre alaylarının nüfuz ve meşruiyete etkisini ele almaktadır. Bölgede meşruiyetini din üzerinden sağlayan devlet için en kullanışlı araç dini temsil eden ulema’dır. Dolayısıyla ulema zümresi ile devlet ilişkisi en başından beri güçlü olagelmıştır. Bu ilişkinin sonucunda ortaya çıkan medreseler ve ulema sınıfının belli ailelerin tekeline geçmesi örnekler üzerinde kâfi derecede izah edilmiştir (s.101). Bu kısımda devletin meşruiyet argümanlarından biri olan vakıfların, ulema ile olan ilişkisi ve meşruiyete katkıları ele alınmıştır. Fakat tekkelerin ve tasavvufî oluşumların toplum içindeki yerine ve meşruiyete etkisine değinilmemiştir. Oysaki Osmanlı döneminde pek çok şehirde tasavvufî oluşumların varlığı ve yaygınlığı bilinmektedir. Elbette Kudüs de bundan müstağnî değildir. Şehir dokusunun bir parçası olan tasavvufî gruplar olgusu da ele alınmış olsaydı meşruiyet meselesi daha etkili bir şekilde izah edilebilirdi. İktisadi hayat dönemin hâkim ticari unsurları göz önünde bulundurularak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yazar diğer Osmanlı şehirlerinin iktisâdî şartlarıyla Kudüs'ü kıyaslayarak net oranlar vermeye çalışmıştır. Bunu yaparken dönemin hâkim para birimleri ve hesap ölçülerini kullanarak açıklamış buna ek olarak günümüzdeki karşılıklarını da belirtmiştir (s.115-116). Ölçülerin ve birimlerin aslıyla ve günümüz formlarıyla verilmesi ileride yapılacak çalışmalar için kolaylık teşkil edecektir. Sürre alayları Osmanlıların bölgede sembolik sermaye kazanmalarına aracı olmuş bir uygulamadır. Sürre alayları diğer pek çok çalışmada dinî anlamı üzerinden ele alınırken burada simgesel sermaye cihetiyle değerlendirilmiş ve farklı bir bakış açısıyla sunulmuştur (s.145). Servet bölümünde ise şehirde zengin olan kimselerin mensubiyetleri ve ölürken bıraktığı tereke miktarları belirtilmiştir. Ayrıca mezkûr ailelerin yaptıkları yatırım çeşidinden miktarlarına kadar detaylı bilgiler sunulmuştur. Bu veriler daha sonraki yüzyıllarda siyasi ve iktisâdî olarak sivrilecek olan ailelerin nasıl zengin oldukları ve aktör haline geliş süreçlerini aydınlatmaktadır.

Osmanlı hükmettiği topraklarda meşruiyetini adalet prensibiyle tescil ettirmiştir. Adalet kavramının mücessem hali olan mahkeme ve kadılık makamı hükümlerle beldelede sultanın adaletini temsil etmektedir. Kitabın “Yönetim, Toplum ve Hukuk” adını taşıyan dördüncü bölümünde de ağırlıklı olarak hukuk, şikâyet konuları ve dağılımları, şikâyetlere yönelik çözümler, vakıflar meselesi ve gayri-müslim hacılar konuları ele alınmaktadır. Burada yazar, mahkeme çeşitlerini ve şikâyetlerin çözülüş yöntemlerini misaller üzerinden aktarmıştır. Ayrıca grafik ve tablolarla destekleyerek net veriler ortaya koymaya çalışmıştır. Aynı şekilde şikâyet çeşitleri (askeri, reaya) ve konularıyla (vakıf, vergi, adlî vakalar vs.) ilgili yoğun bir arşiv çalışması yapılmış ve meseleler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Yine bu bölümde vakıfların ifade ettiği anlam, şehre olan katkısı, meşruiyete olan etkisi ve vakıf mülklerinin tasarrufu üzerinde durulmuştur. Vakıflar İslam toplumlarında genellikle dinî saiklerle kurulmuş müesseselerdir. “Din kenti” hüviyetine sahip Kudüs şehrini ele alan bir çalışmanın da bu konuyu göz ardı etmesi mümkün değildir. Fakat şehrin kimliğiyle ilgili yukarıda zikredilen kısımda olduğu gibi burada da gayri-müslim unsurlar ihmal edilmiştir. Nitekim kitabın sadece bir yerinde, şehirdeki gayri-müslim vakıfların varlığına değinilmiş, fakat bu vakıflarla ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir (s.228). Bu durumu, ele alınan dönemdeki Kudüs vakıflarını anlatma iddiasında bulunan bir bölüm için eksiklik olarak görmek mümkündür. Bunun haricinde yine şehrin meskûn gayri-müslimleriyle ilgili bilgi paylaşımı ihmal edilmiş, ancak şehre dışarıdan gelen gayri-müslim hacılar için müstakil bir bölüm ayrılmıştır. Bu bakımdan şehir tarihi çalışması olarak temayüz eden bir eser için yerli dokunun ihmal edilip, dışarıdan gelen ziyaretçilerin kısmen daha detaylı bir şekilde ele alınması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte eserde zimmî reayanın üzerinde daha az durulması şehrin sadece Müslümanlarla ilgili

kısmıyla ilgilenilmek istendiğini ve bu durumun çalışma boyunca genel bir tavır olarak sürdürüldüğünü göstermektedir. Fakat ifade etmek gerekir ki, kozmopolit ve “din kenti” olarak ifade edilen bir şehri ele alırken gayri-müslim unsurun üzerinde de yeterince durulması gerekmektedir.

Netice itibariyle Kudüs şehrinin belli bir dönemini ele alan Dolu, bu kadar teferruatlı ve alanında nispeten az çalışma bulunan bir konuyu inceleyerek literatüre büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Bununla birlikte özellikle gayri-müslimlerle ilgili meseleler üzerinde nispeten daha detaylı durulması ve imkân ölçüsünde görsel malzemenin çoğaltılması faydalı olacaktır.

